

ПРОСВІТНИЦЬКО-КУЛЬТУРНИЙ ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ Я. Ф. ЧЕПІГИ

У статті розкривається формування особистості вченого, педагога-практика Я.Чепіги під впливом історичних трансформацій суспільства. Звернено увагу на дослідження вченого у галузі педагогіки і педології. Зокрема Яків Чепіга писав наукові праці з метою удосконалення суспільства в цих галузях. Особливого значення в цьому напрямі є праця «Самовиховання вчителя». Спираючись на досвід освіти інших держав, з легкістю проектував нові ідеї Заходу на національне українське підґрунтя. Це такі ідеї, як саморозвиток особистості, трудовий метод тощо. Категорично і досить різко висловлювався проти денационалізації школи та на захист національної ідеї, обстоював етнопсихологічні засади у вихованні дитини. Головним акцентом у його діяльності є створення національної школи.

Ключові слова: педагогіка, національні ідеї, історичні трансформації, Я.Чепіга.

В статье раскрывается формирование личности ученого, педагога-практика Я.Чепиги под воздействием исторических трансформаций общества. Обращение внимание на исследование ученого в отрасли педагогики и педологии. В частности Яков Чепига писал научные труды с целью усовершенствования общества в этих отраслях. Особенного значения в этом направлении есть труд «Самовоспитания учителя». Опираясь на опыт образования других государств, с легкостью проектировал новые идеи Запада на национальную украинскую подпочву. Это такие идеи, как саморазвитие личности, трудовой метод и тому подобное. Категорически и достаточно резко высказывался против денационализации школы и на защиту национальной идеи, отстаивал этнопсихологические принципы в воспитании ребенка. Главным акцентом у его деятельности является создание национальной школы.

Ключевые слова: педагогика, национальные идеи, исторические трансформации, Я.Чепига.

In the article opens up forming of personality of scientist-teacher Ya.Chepigi under act of historical transformations of society. Appeal attention on research of scientist in industry of pedagogics and pedology. In particular Jacob Chepiga wrote scientific labours with the purpose of improvement of society in these industries. Special value there is labour of «Self-education of teacher in this direction». Leaning against experience of formation of other states, with lightness designed the new ideas of the West on national Ukrainian subsoil. It is such ideas, as саморозвиток of personality, labour method and others like that. Categorically and sharply enough высказывался against denationalization of school and on defence of national idea, етнопсихологічні defended principles in education of child. His activity has creation of national school a main accent.

Keywords: pedagogics, national ideas, historical transformations, Ya.Chepiga.

Історичні трансформації суспільного розвитку генерують зміни великомасштабного поступу в економіці, що вимірюється досягненнями в різних галузях. Але зміни і здобутки в суспільстві здійснюються конкретними людьми, вчинки і дії яких зумовлюються законами, владою і суспільними формаціями епохи. Просвітницько-культурна основа кожного

суспільства – це рівень культури і освіти в національному, загальнолюдському розумінні. І цей рівень, як електричний струм, пронизує свідомість, переконання, спосіб взаємодії з суспільством певного індивіда. Існує поняття «внутрішня культура», яке дуже близьке з поняттями «громадянство», «морально-етичність». Чим більше в людини виховані ці

поняття, тим яскравішою особистістю вона виступає в тій структурі, яку вона називає своєю роботою, службою тощо.

Мета статті – розкрити формування особистості Якова Чепіги під впливом культурно-просвітницьких та історичних змін у суспільстві.

Історичні особливості будь-якого періоду складні й неповторні. Безперечно, що суперечності у становленні української національної школи значною мірою впливали на вибір діяльності (служити російській імперії чи утверджувати українське) багатьох педагогів, вчених, митців. Серед них було багато подвижників, які часом ціною великих жертв здоров'я, а то й життя, залишалися непідкупними і відданими національній ідеї. До них належить і Яків Феофанович Чепіга (справжнє прізвище – Зеленкевич). Ми не спиняємося на біографічних відомостях про народження, дитячі роки та ін., вважаємо, що формування його особистості під впливом культурно-просвітницьких трансформацій розпочалось і продовжувалося протягом усього його життя тоді, коли він свідомо і добровільно вступав у різні організації, очолював відповідальні структури, багато писав і друкувався з метою удосконалення суспільства в галузі педагогіки, педології та системи національної освіти в цілому. Нижче ми детально спиняємося на аналітичному розгляді перерахованих аполигем.

Я. Ф. Чепіга негативно ставився до принципів партійності, класовості, які нав'язувалися освіті та вихованню радянською владою в Україні. Його активна організаторська й науково-практична діяльність була спрямована на розбудову національної освіти без політичного втручання в школу. Період активної діяльності Я. Чепіги випадає на той час (1914–1920р.р), коли в Україні відбувалися різні зміни влад, що вносили і відповідну політику в навчання та виховання дітей. Яків Феофанович намагався стояти осторонь від політичних процесів. Але зовсім уникати суспільно-політичних подій було неможливо. Він уболівав за становище школи, тому часто вступав у полеміку з владою, критикував керівників держави, близьких до освіти. Покладаючи великі надії на прихід більшовиків, як більшість ідейно-романтичних представників культури та освіти, Я. Чепіга помилявся, перебільшуючи можливості нової

влади. У 1918–1919 рр. в Україні існувала політика Гетьманату, яка негативно впливала на шкільну освіту, постійне втручання владних структур у навчально-виховний процес звужувало мету і завдання освіти. На думку Я. Чепіги, керівники держави намагаються зробити школу покірною і здатною піддаватися будь-яким експериментам влади, не маючи жодної власної волі. В журналі «Вільна українська школа» (1918-1919 р.р.) він публікує статтю «Завдання моменту», в якій констатує: «Ми чекали признання державою свободи школи навіть в інтересах тієї ж таки державності і дочекалися того, що школа мусить поневірятися й старуювати, уклінно прохаючи коштів і помешкань для себе» [1, с.138-139].

Активна життєва позиція Я. Чепіги підказувала йому, що потрібно діяти, не чекати ласки влади. У цій же статті, він пише: «Ми мусимо підняти знову наші старі лозунги за вільну національну школу, за нормальну освіту в ній... «Освіта народу в небезпеці» [1, с.138-139].

Як творчого вченого і педагога-практика Я. Чепігу зацікавлював досвід освіти Західної Європи, Америки, особливо його хвилювали ті ідеї Заходу, які легко проектувалися на національне українське підґрунтя, – трудовий метод, саморозвиток особистості тощо. Він різко виступав проти денационалізації школи, побудови її за класовим принципом на зразок російської школи: «Треба так нам зробити, щоб всі діти були виховані соціально й на трудовому принципі, щоб більше не було паразитів, не було людей, які експлуатували своїх батьків, людей моральних. Школа є велике знаряддя прищиплювання людських ідеалів, у ній культивується людина, але не роз'єднанням і ворожнечею, а єднанням, братерством і любов'ю» [2, с.134].

Різко негативно він висловлював своє ставлення і до партійності, класовості в педагогічних колективах. Прикметно, що Я. Чепіга не вдавався в ілюзійну романтику ідеалізації національного, саме українського, а виходив далеко за межі хуторянського вихваляння свого і приниження «чужого», що було властиво багатьом українським культурно-мистецьким, науково-педагогічним представникам, іменам яких не судилося зберегтися в історії, а лише епізодично промайнути на скороминучих етапах трансформацій дрібних подій суспільного буття. Яків Чепіга всю українську освіту,

шкільництво пов'язував із світовим, вселюдським розвитком і тими постатями філософів, педагогів, які власним талантом озорювали шляхи багатьох майбутніх поколінь кращих представників людства, а не однієї, якоїсь обраної нації. Він писав: «Діло освітнього будівництва – діло вселюдське, і коли ми читаємо твори Руссо, Песталоцці, Коменського, праці Холла, Мало, Дьюї та інших практиків трудової школи, у нас не з'являється перш за все питання: а чи були вони інтернаціоналістами? І що ж тоді робити з їх теоретичними і практичними працями, коли вони, не дай Боже, були імперіалістами, невже кинути користуватися їх багатим досвідом? Думаю, що і в Росії однаково користувались їх працями, як і в усьому світі, і тому неправдиво було б нам не використати педагогів при будівництві нової школи» [3, с.135].

Загальне ознайомлення з матеріалами публікацій, ідей та концепцій Якова Чепіги наводить на головний акцент його педагогічних позицій, сформованих впливом перемінливих суспільно-політичних подій в Україні. Його педагогічні позиції чітко виражалися у прагненні бачити українську школу народною, вільною, школою праці й радості, де дитина почувала б себе щасливою і впевненою в прекрасному майбутньому.

Яків Феофанович бере безпосередню участь у розбудові національної української школи. Насамперед, його організаторська і науково-практична справа виявляється в період, коли він переїжджає з Харкова до Києва (1917 р.). Я. Чепіга обіймає посаду завідувача народною освітою реформованого Київського повітового земства, виконує обов'язки експерта початкових шкіл м. Києва. Тепер у пригоді йому став власний досвід учителювання, з якого починалася педагогічна практика. Після закінчення Новобузької учительської семінарії він учителював у простих народних школах на Донбасі, Катеринославщині. Уже тоді роздуми молодого педагога сягали планів і мрій про загальну освіту в Україні та виховання дитини в школі не в натовпі, масовості, а на індивідуальних природних задатках. Тому перші наукові розвідки Я. Чепіги торкалися саме цих тем, а також навчання дітей рідною мовою, забезпечення ефективності викладання, системи організації та зміст і методи освітньої реалізації.

Він надсилав свої статті в існуючі на той час педагогічні часописи в Києві «Світло», «Українська хата», «Рада», у Львові «Учитель», у Коломиї «Педагогічний журнал» та інші.

У 1917-1920 р.р. помітна надзвичайна активність Я. Чепіги і практична, і наукова. Окрім того, що очолював громадсько-політичний рух за створення національної школи, він глибоко проймається проблемами нестійкої особистості вчителя, який часто займає хитку позицію щодо українського, віддаючи перевагу московським ідеям у педагогіці. Тривалі спостереження та власна участь у викладанні навчальних предметів надихнули Я. Чепігу на створення монографії «Самовиховання вчителя». До вчителя автор ставить власні вимоги.

«Учитель – це приклад для всіх, взірць загальнолюдських чеснот»[2, с.4], – наголошує він у монографії. Педагог не має «зупинки», перепочинку, він усе своє життя вдосконалюється, учиться й самовдосконалюється, адже вчитель не тільки спеціаліст навчального предмета, а спеціаліст, насамперед, дитини, її психології, індивідуальних здібностей і природних нахилів. Взагалі, проблемі вчителя та важливості його ролі в навчанні й вихованні в національній школі Я. Чепіга надає значимості в багатьох інших своїх науково-теоретичних працях. Ми ж, на разі, акцентуємо увагу на формуванні особистості педагога – самого Якова Феофановича, який шляхом особистісних пошуків самовдосконалення доходив вивірених результатів і висновків, які полягали у:

- внутрішній дисципліні, близькій до аскетизму, яка полягала у чітко розміреному розпорядку дня, харчуванні та фізичних вправах – у ранковий час з метою підтримки здоров'я і привабливості зовнішнього вигляду;
- відданість ідеї, обраній на користь поліпшення життя українського народу, розвитку і становленню української національної школи;
- любов і пошана до дитини, уміння прощати її дитячі пустощі та прорахунки;
- творчість і високий професіоналізм, до якого, власне, потрібно тягнутися безперервними пошуками кращого в досвіді колег, літературі та у власних експериментах методики навчання і виховання.

Через призму свого педагогічного бачення, непримиренність до недоліків та постійні

пошуки досконалості власного «Я» він проектував педагога нової національної української школи, яка могла бути лише в майбутньому. У 20-х роках, коли особистість Якова Чепіги була вже яскравим виявленням стійкості в безповоротної відданості національній ідеї, для школи ще було рано. Вона тільки спиналася з колін рабства російського та іншого гноблення. Ідеї Я. Чепіги, С. Русової, Б. Грінченка та багатьох інших українських подвижників ще будуть чекати справжньої реалізації десятки років. Проте історичне культурно-освітнє коріння мудрості й краси не зникає. Воно трансформується в нове суспільство дослідженнями несправедливо забутих імен кращих синів і дочок українського народу. Особистість педагога і вченого. Я. Чепіги приваблює в цьому аспекті тим, що його концепції і погляди на виховання були аполітичними. Він відчував суть – внутрішній, духовний арсенал дитини, який дається з народження, закладений природою, Богом. Хоч у суспільстві, в якому випало йому жити і творити, твердо ставав на свої політичні позиції атеїзм, Я. Чепіга і його однодумці не могли про це писати і говорити вголос. Сучасні дослідники, судячи з епістолярної, іншої мало розповсюдженої спадщини можуть лише здогадуватися про непрості умови життя внутрішньо-вільної особистості в суперечливому, невеликому суспільстві. Конфлікт особистості і суспільства, очевидно, існував одвічно. Про це є безліч літературних прикладів. На жаль, біографії науковців як особистостей мало цікавлять науку, більш достеменно розкриваються наукові надбання, сама ж особистість залишається «поза кулісами», надто якщо вчений не перебував за ґратами чи не розстріляний, чи які інші трагічні події його не спіткали. На прикладі життя Якова Чепіги конфлікт особистості й суспільства теж має місце. Він постійно діє всупереч суспільним вимогам в освіті, різко висловлюється у своїх статтях, розмірковує над теорією і практикою засадничих умов розвитку національної школи, постійно щось доводячи, переконуючи, а не вільно впроваджуючи ту чи іншу ідею. Ідея вільного виховання хвилювала його. І він обмірковує її у праці «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці», публікує у 1918р. Чи не вперше в українській педагогіці розглядається історична висхідна вільного

виховання на аналізі вчення Руссо, Л. Толстого, С. Фора до власних висновків про вільну українську школу, де повинні панувати свобода, радісне бажання дитини пізнавати світ науки, розвиток дитячої ініціативи.

Закінчуючи висвітлення тези про конфлікт особистості й суспільство, звертаємо увагу на той факт, що діяльність Чепіги переривається в найвищій активності. Відчуваючи певне розчарування у своїй праці на благо суспільства, він поступово усамітнюється, займається лише написанням статті і підручників, зрештою, послаблюючи інтенсивну наукову діяльність. Він з болем сприймав авторитаризацію школи, відмови від ідей трудового виховання, виплеканого вченим. На його очах відбувалися зміни в шкільництві і загальній освіті зовсім не на утвердження вільної школи. Поодинокі згадки про багатогранність ідеї Я. Чепіги ще з'являлися з боку влади після його кончини. Привабливим є вислів одного з представників педагогічної науки 20-х років минулого століття Я. Мамонтова, який писав про Я. Чепігу: «... в українській педагогіці працював на підвалинах не козацького романтизму, не галушкового патріотизму, а на підвалинах найновіших течій педагогічної науки» [4, с.72].

Підсумовуючи в цілому особистісне формування Я. Чепіги під впливом суспільних трансформацій, переконуємося, що в зрілості остаточних своїх міркувань і поглядів він як вчений і психолог, педагог-практик; народний учитель твердо обстоював етнопсихологічні засади у вихованні дитини, географічні умови, в яких зростала дитина, роль батька та матері – сімейні виховні впливи. За несхитними переконаннями вченого-педагога вільний і гармонійний розвиток дитини може забезпечити лише школа трудова, широкого європейського масштабу. І в такій школі організація, зміст, форми і методи освіти будуть підпорядковані принципам культуровідповідності народу, з урахуванням інтересів і здібностей дитини. Окрім цього, школа буде завжди животною, далекою від будь-якої схоластики, якщо в її роботі переважатимуть пошуково-дослідницькі методи. Цікаво, що книзі у вихованні та навчанні педагог відводить допоміжну роль, головна ж відводиться вчителю. Він повинен бути відкривачем і провідником знань для дитини. Найголовніше ж – не упустити мо-

ментів саморозвитку і постійного самовдосконалення дитини.

Лише освічені батьки у своєї дитини спроможні виховати духовність, моральність, повагу до рідного слова, пісні, здобутків народного мистецтва тощо. З метою розвитку освіти в народі, Яків Чепіга створював спеціальні підручники, методичні посібники, роз'яснення на виховні теми для дорослих. Зокрема, «Буквар для шкіл грамоти» (1933р.), «Методичні поради до букваря для шкіл грамоти» (1934р.) та ін.. Дбав учений і про вчителів, яким доводилося працювати в умовах переходу школи на нові форми і методи. Його праця «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1930р.) була на той час в Україні зразковою і єдиною методикою, де комплексно охоплювався увесь курс навчання у зв'язках та опосередкуваннях. Наведені факти з наукової діяльності Я. Чепіги свідчать про характерну рису його особистості – відчувати пульс суспільних явищ і змін та постійно шукати способи підтримувати будь-які прояви нового, будівничо-рухливого в контексті проблем виховання людини як малої, так і дорослої.

Непересічність особистості Я. Ф. Чепіги підсилюється тими численними справами на ниві української освіти, які відгранювали його національні, патріотичні та загальнолюдські якості світлості і безкорисливого самозречення в ім'я розбудови школи, культури та оновлення свідомості народу. Також непересічність його особистості постає у його працях, не понищених часом, справедливо збережених історією для сучасного дослідження.

Література:

1. Чепіга Я. Завдання моменту // Вільна українська школа / Яків Чепіга. – 1918–1919. – Ч.3. – С. 138-139.
2. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Яків Феофанович Чепіга. – К. : Українська педагогічна бібліотека, 1914. – 36 с.
3. Чепіга Я. Школа й освіта на Україні // Вільна українська школа / Яків Чепіга. – 1918-1919. – Ч. 8-9. – С. 132-136.
4. Ювілей Я.Чепіги: хроніка й інформація // Радянська освіта. – 1926. – №4. – С.72.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2011 р.